הרב יהודה זולדן, באר יהודה – ראש השנה, עמ' 183-200

## שיעור יא

# תאריכי הצומות – הרביעי, החמישי, השביעי והעשירי

## (ראש השנה יח ע"ב)

הקדמה
א. צום הרביעי בחודש תמוז
ב. צום החמישי בחודש אב
ג. צום השביעי בחודש תשרי
ד. צום העשירי בחודש טבת
סיכום

## הקדמה

בגמרא (יח ע"ב) הובאה חלק מתוספתא (סוטה ו, ז) העוסקת בתאריכי הצומות, ובמה שאירע בהם. להלן התוספתא בשלמותה:

> י. דרש רבי (=רבי עקיבא): הרי הוא אומר: "כה אמר ה' צום הרביעי, צום החמישי, וצום השביעי וצום העשירי" (זכריה ח, יט).
>
> "צום הרביעי" – בתשעה לחודש שנאמר "בחדש הרביעי בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ, ותבקע העיר..." (ירמיהו נב, ו-ז). ולמה נקרא שמו רביעי? שהוא רביעי לחדשים.
>
> "צום החמישי" – זו תשעה באב יום שנשרף בו בית המקדש (מלכים ב כה, ח-י; ירמיהו נב, יב-יד). ולמה נקרא שמו חמישי? שהוא חדש חמישי.
>
> "צום השביעי" – זה שלשה בתשרי יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם שהרגו ישמעאל בן נתניה (מלכים ב כה, כה; ירמיהו מא, א-ב). ללמדך שקשה מיתתן של צדיקים לפני המקום כחורבן בית המקדש. ולמה נקרא שמו שביעי? שהוא חדש שביעי.
>
> "צום העשירי" – זה עשרה בטבת יום שבו סמך מלך בבל את ידו על ירושלם, שנאמר: "ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר. בן אדם כתוב לך את שם היום את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלם בעצם היום הזה" (יחזקאל כד, א-ב).
>
> יא. ואני [=רבי שמעון בר יוחאי] אומר צום העשירי זה חמשה בטבת, שבו באתה שמועה לבני גולה שנאמר: "ויהי בשתים עשרה שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותינו בא אלי הפליט מירושלים לאמר הוכתה העיר" (יחזקאל לג, כא). ושמעו ועשו יום שמועה כיום שריפה.
>
> והלא זה ראוי ליכתב ראשונה, למה נכתב באחרונה? להסדיר חדשים כסדרן. ורואה אני את דברי מדברי רבי עקיבא. שרבי עקיבא אומר על ראשון אחרון ועל אחרון ראשון, ואני אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

בגמרא בסוגייתנו נאמר משפט נוסף:

> שהוא [רבי עקיבא] מונה לסדר חדשים, ואני [רבי שמעון בר יוחאי] מונה לסדר פורעניות.

רבי עקיבא הסביר את האירועים שבפסוק לפי הסדר הכרונולוגי של החודשים, ואילו רבי שמעון הסביר את האירועים שבפסוק לפי סדר הפורעניות שהיו בחורבן בית ראשון: המצור, החורבן, רצח גדליה בן אחיקם, והיום שבו הגיעה לבבל השמועה על חורבן בית המקדש.

בנוגע לצום העשירי חלקו רבי עקיבא ורבי שמעון בר יוחאי, מה התאריך ועל מה הצום, אך להלן נראה שגם בנוגע לצומות האחרים היו דיונים באיזה תאריך לקבוע אותו ועל מה.

## א. צום הרביעי בחודש תמוז

בפרק שבו מתואר חורבן בית המקדש הראשון (מלכים ב כה, ג-ד) מסופר על תאריך פריצת החומה של ירושלים: "בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ, ותבקע העיר". לא כתוב באיזה חודש נבקעה העיר. בפסוק המקביל (ירמיהו נב, ו-ז) נאמר: "בחדש הרביעי בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם לעם הארץ ותבקע העיר". פריצת המצור בירושלים בחודש זה נזכרת פעם נוספת (ירמיהו לט, ב): "בעשתי עשרה שנה לצדקיהו בחדש הרביעי בתשעה לחדש הבקעה העיר".

נבואת זכריה על הצום הרביעי מתייחסת אפוא לתאריך ט' בתמוז. כך פירש נבואה זו רבי עקיבא בסוגייתנו. במשנה (תענית כו ע"א) נזכר תאריך אחר:

> חמשה דברים אירעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז... בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, ובטל התמיד, והובקעה העיר, ושרף אפוסטמוס את התורה, והעמיד צלם בהיכל.

ברשימה זו אירועים מתקופות שונות. משה רבנו שבר את הלוחות ארבעים יום לאחר מתן תורה במדבר. ביטול התמיד, שריפת התורה על ידי אפוסטמוס והעמדת צלם בהיכל – אלו אירועים מתקופת בית שני. "והובקעה העיר" – בבית ראשון או בבית שני? הגמרא (תענית כח ע"ב) ציינה את הסתירה כביכול בין הפסוק בירמיהו לבין המשנה:

> הובקעה העיר בשבעה עשר הוה? והכתיב: "בחדש הרביעי בתשעה לחדש ויחזק הרעב בעיר" (ירמיהו נב, ו), וכתיב בתריה: "ותבקע העיר" (שם ז)? אמר רבא: לא קשיא. כאן בראשונה, כאן בשניה. דתניא: בראשונה הובקעה העיר בתשעה בתמוז, בשניה בשבעה עשר בו.

במשנה מופיע התאריך של פריצת החומה בבית שני, ובפסוק בירמיהו נזכר תאריך פריצת החומה בבית ראשון. מדוע אם כן אין מתענים בשני התאריכים, בט' בתמוז על פריצת חומת בית ראשון, וביי"ז בתמוז על פריצת חומת בית שני, ולחלופין אם צמים רק צום אחד – מדוע דוקא בי"ז בתמוז ולא בט' תמוז? הרמב"ן (תורת האדם שער האבל, עמ' רמב-רמג), השיב:

> ובתשעה בתמוז אין מתענין אבל בשבעה עשר בו מתענין. דכיון שמתחלה קבלוהו עליהם על שם שבו הבקעה העיר בראשונה, ובשניה הובקעה בשבעה עשר בו, נהגו להתענות בשבעה עשר דחורבן שני חמיר לן. ומכל מקום צום רביעי הוא לבקיעת העיר ולצרות שהוכפלו בו, ומתניתין דקתני חמשה דברים פורעניות דתעניות קתני, והכי נמי מוכח בפ"ק דמגילה (ה ע"ב) דשבעה עשר תענית. ומיהו בתשעה בו אין מתענין, שלא רצו לגזור עליהם להתענות בתשעה ובשבעה עשר בו, דארבעה צומות קבלו עליהם ואין מטריחין על הצבור יותר מדאי.

לפי הרמב"ן בתחילה צמו על חורבן בית ראשון בט' בתמוז. לאחר חורבן בית שני קבעו את הצום לי"ז בתמוז, משום שהחורבן השני חמור יותר. נראה שכוונתו לומר שמאחר שאותה צרה קרתה פעם שנייה, משמעות הדבר שלא למדנו את הלקח מהחורבן הראשון, ועל כן בפעם השנייה הדבר חמור יותר.

מדוע אין צמים גם בט׳ בתמוז וגם בי״ז בתמוז? על כך השיב הרמב״ן שתי תשובות: [א] אין להטריח את הציבור יותר מדי, ולכן לא גזרו צום נוסף בהפרש של שמונה ימים; [ב] בנבואת זכריה מוזכרים ארבעה תאריכים – זמנים לצומות על פי מניין החודשים, והכוונה היא שצמים רק צום אחד בכל חודש, לא יותר.

הרב שמעון בן צמח (שו״ת תשב״ץ, ב, סי׳ רעא) ציטט את דברי הרמב״ן וכתב שיש להוסיף על תשובותיו:

> ואינו מספיק, אלא אם נוסיף ונאמר שהנביאים שתקנו צום הרביעי, לא ייחדו בזה אי זה יום, והניחו הדבר מסור לבית דין לטלטלו מיום אל יום על צרה כיוצא בה והיא הבקיעה בין שתהיה בט׳ בו או ביום אחר. כל שהיא באותו חדש, הדבר מסור בידן לקבעו ביום הבקיעה. ונראה ודאי שאם הובקעה העיר בחדש אחר, היינו מתענין בט׳ ברביעי ולא היינו מתענין באותו חדש שנבקעה בו. כיוצא בתענית של סמיכת יד על ירושלם שאנו מתענין על ראשון ולא על שני. לפי שכך תקנו הנביאים שיהיו הצומות באלו הארבעה חדשים אבל לא הקפידו על איזה יום מהם, ובלבד שתהיה הצרה מעין הראשונה כגון בקיעת העיר. או נאמר שכך כוונו הנביאים ברוח הקדש שבשניה תבקע העיר בי״ז בתמוז ועליה תקנו צום הרביעי לדורות הבאים. ובזה נסתלק זה הספק.

התשב״ץ הוסיף עוד, שהנביא ציין רק את החודשים ואין פירוט באילו תאריכים בחודש עצמו. לחכמים ניתנה הסמכות לקבוע את זמני הצומות בתוך אותו החודש, ובלבד שיהיה זה צום אחד ולעניין שלשמו הוא נקבע. הצום של החודש הרביעי הוא בשל פריצת החומה, והדבר נתון לשיקול הדעת של חכמים באיזה יום לקבוע את הצום בתוך אותו החודש. אשר על כן, עם חורבן הבית השני הועתק יום פריצת המצור מבית ראשון בט׳ תמוז ליום הפריצה בבית שני בי״ז בתמוז. לו התרחשה פריצת החומה בבית שני בחודש אחר, צום הרביעי היה נשאר בט׳ בתמוז. כך למשל גם קבעו שיש להתענות על יום תחילת המצור, היום שבו סמך מלך בבל על ירושלים (יחזקאל כד, א-ב), ולא על יום המצור בבית שני.

על פי דברי הרמב״ן צום י״ז בתמוז הוא על פריצת חומת ירושלים בבית שני, ואין מתענים כלל בט׳ בתמוז.[1]

שיטת הירושלמי (תענית ד, ה) אחרת:

> והובקעה העיר. כתיב: ״בתשעה לחדש הובקעה העיר״ (ירמיהו לט, ב). ואת אמר הכין? אמר רבי תנחום בר חנילאי: קלקול חשבונות יש כאן.

הרשב״א (יח ע״ב) פירש את הירושלמי:

> כלומר ודאי בי״ז היה גם בראשונה כמו בשניה, אלא מפני רוב הצרה טעו בחשבון ונתקלקלו בו וחשבו שהיה בט׳ לחדש. וקרא כי כתיב, לחשבון העם כתיב.

על פי הירושלמי, גם תאריך פריצת המצור בבית ראשון היה בי״ז בתמוז וכמו בבית שני, ולא בט׳ תמוז כפי שכתוב בפסוקים בירמיהו. הירושלמי הוכיח את דבריו שבעקבות החורבן היו קלקולי חשבונות:

---

1 הרב יוסף רזין (צפנת פענח, הל׳ תעניות ה, ב) כתב שבבית ראשון החומה הובקעה בט׳ תמוז, אך התמיד בוטל בי״ז בתמוז. הוא הוכיח דבריו מכמה מקורות.

> הדא היא דכתיב: "ויהי בעשתי עשרה שנה באחד לחדש היה דבר ה' אלי לאמר. בן אדם יען אשר אמרה צור על ירושלם האח נשברה דלתות העמים נסבה אלי אמלאה החרבה" (יחזקאל כו, ב). מהו האח? אין תימר באחד באב, עדיין לא נשרף? אין תימר באחד באלול, ביום ולילה נפק בלדרה מן ירושלם ואתי לצור. אלא קילקול חשבונות יש כאן.

השמועה על חורבן ירושלים הגיעה לצור באחד לחודש, אך לא נאמר בפסוק באיזה חודש. הנחת הירושלמי שלא ייתכן שהשמועה הגיעה לצור בא' באב, כי עדיין הבית לא נחרב. מנגד גם לא ייתכן שרק בא' באלול הגיע השמועה על החורבן לצור, שהרי שליח יכול לעשות דרך זו בהליכה לילה ויום בזמן קצר מאוד. על כן גם בקביעה שהשמועה הגיעה בא' באב לצור, יש קלקול חשבונות. הירושלמי ביסס את המושג קלקול חשבונות במשל:

> רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש. רבי יוחנן אמר: למלך שהיה יושב ומחשב חשבונות. באו ואמרו לו נשבה בנך, ונתקלקלו חשבונותיו. אמר: יעשה זה ראש לחשבונות.
> רבי שמעון בן לקיש אמר: למלך שהיה יושב ומחשב חשבונותיו. באו ואמרו לו נשבה בנך ונתקדש. אמר: ייעשה זה ראש לחשבונות.

ההבדל בין המשלים הוא, אצל מי נתקלקלו החשבונות. לפי רבי יוחנן אצל הבן, ולפי רבי שמעון בן לקיש אצל המלך. אצל עם ישראל או אצל הקב"ה. לפי המשך הירושלמי גם לאחר החורבן עדיין נמשך הקלקול ולא תיקנו את החשבון:

> רבי מנא בעי, ניחא נתקלקלו לשעבר. דילמא להבא. בין כמאן דאמר בתשעה לחדש בין כמאן דאמר בשבעה עשר מה ביניהון? עשרים ואחד יום מיום שהובקעה העיר ועד יום שחרב בית המקדש. אמר רבי אבונה סימנא: "מקל שקד אני רואה" (ירמיהו א, יא). מה הלוז הזה משהוא מוציא את ניצו ועד שהוא גומר את פירותיו עשרים ואחד יום, כך מיום שהובקעה העיר ועד יום שחרב הבית עשרים ואחד יום. מאן דאמר בתשעה לחדש באחד באב חרב הבית, מאן דאמר בשבעה עשר בתשעה באב חרב הבית.

הנחת היסוד היא שבין המצור לחורבן יש שלושה שבועות. מי"ז בתמוז עד ט' באב יש שלושה שבועות, ומט' בתמוז עד א' באב, הימים שבהם החשבונות נכתבו בצורה מקולקלת, גם כן יש שלושה שבועות. אך לירושלמי תאריך פריצת המצור בבית ראשון הוא בי"ז בתמוז ולא בט' בתמוז, וחורבן הבית הראשון הוא בט' באב.

מה הכוונה שיש כאן "קלקול חשבונות"? מה משמעות הדבר? הסביר זאת הרב צבי יהודה הכהן קוק (שיחות, מועדים, ב, עמ' 381-382):

> כשם שהתורה נדרשת ב"עירוב פרשיות" (בבא קמא קז ע"א), ומידות שמעל הסדר, כך הוא בנביאים: קלקול חשבונות. "מיום שחרב בית המקדש לא נראה הרקיע בטהרתו" (ברכות נט ע"א). מיום שחרב בית המקדש יש חושך בעולם ובכל העולמים כולם. יש ערבוביה בכל, ברקיע ובשמים, בישראל ובאורייתא. לעומת דברי התורה שהם לדורות, הרי דברי הנביאים הם לפי צורך הדור והשעה כהגדרתו של רש"י (חולין קלז ע"א).[2] דברי אלוקים חיים זורמים ואינם קפואים בסדרים. דברי אלוקים חיים זורמים מאז מתן תורה בהר סיני. "וכל העם

---

2 כך הם דברי רש"י שם: "תורת משה – קרויה תורה לפי שנתנה תורה לדורות, ושל נביאים לא קרי אלא קבלה שקבלו מרוח הקדש, כל נבואה ונבואה לפי צורך השעה והדור והמעשה". עוד על משמעות "קלקול חשבונות" כתוכן ערכי בעל חשיבות גדולה יותר מעובדות היסטוריות או מדעיות אחרות, ראה בדברי הראי"ה קוק (אדר היקר, עמ' לו-לז). ראה גם: הראי"ה קוק (מציאות קטן, אות קנד).

> רואים את הקולות" – "רואין את הנשמע ושומעין את הנראה" (מכילתא, שמות כ, טו). מעל הסדר האנושי הרגיל. מה שמעל הסדר היותר אמיתי והיותר ממשי. האמת היא שמתוך מה שלמעלה מן הסדר אפשר להבין את הסדר. העולם הזה כאשר הוא דבוק בעולם הבא, בנצח – אז יש לו איזה ממשות. הנביאים הם המשך התורה. מהם אנו למדים את אמיתיות הזמנים שלנו. ומכאן לענייננו. בירור הסדר הכרונולוגי שלנו כביטוי החריף של הירושלמי שיש כאן קלקול חשבונות. הנביאים שייכים למלך, לכן סידור הדברים והתגלותם מופיע בקלקול. מתוך ענין היום הזה נתגלה לנו הלימוד הגדול של הירושלמי שיש קלקול בבית המלך וזהו הסדר האמיתי. זהו המצב מכאיב הנמשך מן הבכיה למעלה בבתי גואי (חגיגה ה ע"ב).[3]

הסדר האמיתי הוא אי הסדר. מאז החורבן יש אי סדר בעולמות העליונים, וזה הסדר הנכון במצב של חורבן. החורבן הוא בלבול וקלקול כל הסדרים שהיו בעולם כל עוד הבית היה קיים. קלקול החשבונות שבנביא איננו טעות טכנית, אלא בא לבטא ולשקף מציאות שמימית של חורבן ושל קלקול הסדרים בעולם. האמת ההיסטורית הכרונולוגית היא שהתאריך שבו נפרצה החומה בבית ראשון היה ב"ז בתמוז, והפסוק שכתוב בו ט' בתמוז מבטא את הבלבול והקלקול השמימי שיש בעולם מאז. חשבונותיו של המלך, מלכו של עולם, התקלקלו, וכך גם חשבונות הבן – עם ישראל.

מכאן שלפי הבבלי צום הרביעי ב"ז בתמוז הוא על פריצת החומה בבית שני, ולפי הירושלמי צום י"ז בתמוז הוא גם על פריצת החומה בבית ראשון. על פי הירושלמי גם ב"ז בתמוז צרה אחת קרתה פעמיים, ואם כך שאל הירושלמי שם: "מפני מה לא קבעו אותו תענית?" מדוע אין מתענים ב"ז בתמוז בכל החומרות כמו בט' באב? ותשובת הירושלמי היא:

> חיננא אבוי דבר ינטה בשם רבי בנייה: שלא קיבלו רוב ציבור עליהם. אמר רבי יהושע בן לוי: כל מה שנעשה בזה חזר, וכל מה שנעשה בזה לא חזר. אמר רבי לוי: כתיב "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (ויקרא יח, ה), ואין מאור עיניו של אדם חוזר אלא לאחר ארבעים יום.

לפי רבי יהושע בן לוי, כל מה שקרה ב"ז בתמוז בבית ראשון קרה גם בבית שני, אך בט' באב קרו דברים שונים. לפי רבי לוי התענית פוגעת במאור העיניים של האדם וזה איננו חוזר אלא לאחר ארבעים יום, ומאחר ששלושה שבועות אחר כך צמים בט' באב, לא רצו לגזור צום מעת לעת פעמיים בתוך ארבעים יום.

קלקולי חשבונות היו גם ביחס לצומות האחרים. לא כאותה מחלוקת תלמודים כפי שראינו ביחס לצום הרביעי, בט' בתמוז או ב"ז בתמוז, אלא דיון והתלבטות מתי ועל מה יש לקבוע את הצומות. סוג אחר של קלקול – בלבול חשבונות.[4]

## ב. צום החמישי בחודש אב

תאריך שריפת בית המקדש והחרבתו (מלכים ב כה, ח-י):

> ובחדש החמישי בשבעה לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדנאצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עבד מלך בבל ירושלם. וישרף את בית ה' ואת בית המלך ואת כל בתי

---

3 בביאור שיחה זו של הרב צבי יהודה הכהן קוק, ראה: הרב שלמה אבינר ("צום שבעה עשר בתמוז", טל חרמון - מועדים, עמ' 295-299).

4 הרחבה ועמקות רבה בעניין זה: הרב נריה גוטל ("תיארוך 'צום הרביעי וצום החמישי'", שלמי שמחה, סי' מט).

> ירושלם ואת כל בית גדול שרף באש. ואת חומת ירושלם סביב נתצו כל חיל כשדים אשר רב טבחים.

תאריך השריפה הוא ז׳ באב. בפרק המקביל (ירמיהו נב, יב-יד) נאמר:

> ובחדש החמישי בעשור לחדש היא שנת תשע עשרה שנה למלך נבוכדראצר מלך בבל בא נבוזראדן רב טבחים עמד לפני מלך בבל בירושלם. וישרף את בית ה׳ ואת בית המלך ואת כל בתי ירושלם ואת כל בית הגדול שרף באש. ואת כל חמות ירושלם סביב נתצו כל חיל כשדים אשר את רב טבחים.

התאריך האמור בירמיהו הוא י׳ באב. כיצד מיושבת הסתירה? בסדר עולם רבה (פרק כז) נאמר:

> מה תלמוד לומר: "בשבעה לחדש" (מלכים ב כה, ח), ומה תלמוד לומר: "בעשור לחדש" (ירמיהו נב, יב). ואם נאמר בעשור, למה נאמר בשבעה? אמור מעתה, בשבעה נכנסו גוים להיכל, ונטלו את הים ואת המכונות ואת העמודים, והיו מקרקרין בו שביעי שמיני ותשיעי עד שפנה היום, שנאמר "קדשו עליה מלחמה קומו ונעלה בצהרים אוי לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב" (ירמיהו ו, ד). עם חשכה הציתו בו את האור, והיה נשרף בעשור לחדש.[5]

משך זמן חורבן הבית ושריפתו היה ארבעה ימים – מז׳ באב עד י׳ באב. לפי האמור בברייתא שריפת הבית החלה בט׳ באב לפנות ערב, ולכן נהוג לצום בט׳ באב. כאמור בתוספתא (סוטה ו, ז):

> אמר רבי שמעון בר יוחאי... היה רבי עקיבא דורש... צום החמישי זו תשעה באב, יום שנשרף בו בית המקדש. ולמה נקרא שמו חמישי? שהוא חדש חמישי.

אך על קביעת הצום בט׳ באב ולא בי׳ באב נאמר בגמ׳ (תענית כט ע״א):

> והיינו דאמר רבי יוחנן: אלמלי הייתי באותו הדור – לא קבעתיו אלא בעשירי, מפני שרובו של היכל בו נשרף. ורבנן? אתחלתא דפורענותא עדיפא.

רבי יוחנן אמר שלו הוא היה בתקופת החורבן, הוא היה קובע את הצום לי׳ באב מפני שרובו של בית המקדש נשרף בי׳ באב. חכמים קבעו את הצום בכל זאת בט׳ באב, מאחר שלפיהם יש עדיפות לקבוע את הצום בתחילת הפורענות.[6]

דעת חכמים זו מופיעה גם בירושלמי (תענית ד, ו; מגילה א, ד) בשמו של רבי ירמיה בשם רבי חייא בר בא:

> רבי ירמיה בשם רבי חייה בר בא: בדין היה שיהו מתענין בעשירי שבו נשרף בית אלהינו. ולמה בתשיעי? שבו התחילה הפורענות. ותני כן: בשביעי נכנסו לתוכו, בשמיני היו מקרקרין בו, בתשיעי הציתו בו את האור, ובעשירי נשרף.

בירושלמי שם מופיעות גם הנהגות מעשיות אחרות, ולא רק דיונים עקרוניים:

---

5 כך גם בתוספתא (תענית ג, י) ובגמרא (תענית כט ע״א).

6 הרב משה סופר (שו״ת חתם סופר, אורח חיים סי׳ לג) הסביר מדוע חכמים שבאותו דור בכל זאת קבעו לצום בט׳ באב: "דאנן סבירא ליה דבאו בה פריצים נתחלל, נמצא משלטו בו זרים בט׳ והציתו בו האש, מיד יצא לחולין, נמצא בעשירי נשרף בית חול, על כן לא קבעוהו בעשירי". במקום אחר (שם סי׳ קסב) כתב גם כן: "מכיון שהודלק ביום ט׳, מיד נתבטלה קדושתו, ואין מקום ליום עשירי".

> רבי יהושע בן לוי ציים תשיעי ועשירי. רבי אבון ציים תשיעי ועשירי. רבי לוי ציים תשיעי ולילי עשירי. רבי בא בר זבדא בשם רבי חנינה: ביקש רבי לעקור תשעה באב ולא הניחו לו. אמר לו רבי לעזר: עמך הייתי ולא איתאמרת הכי. אלא ביקש רבי לעקור תשעה באב שחל להיות בשבת ולא הניחו לו. אמר: הואיל ונדחה ידחה. אמרו לו: ידחה למחר.

גם בגמרא (מגילה ה ע"ב) מסופר שרבי רצה לעקור את ט' באב:

> רבי... בקש לעקור תשעה באב, ולא הודו לו. אמר לפניו רבי אבא בר זבדא: רבי, לא כך היה מעשה. אלא: תשעה באב שחל להיות בשבת הוה, ודחינוהו לאחר השבת, ואמר רבי: הואיל ונדחה – ידחה, ולא הודו חכמים.

התוספות (שם ד"ה ובקש) הסבירו שרבי רצה לעקור מט' באב ולקבוע את הצום בי' באב כפי שאמר אחריו רבי יוחנן (תענית כט ע"ב), וחכמים לא הסכימו איתו.[7] הרש"ש (מגילה שם) כתב שרבי רצה לעקור את הצום מט' באב לי' באב, משום ש"היה תולה דמה שקבעו בט' היה אז מחמת קלקול חשבונות כמו שכתבו התוספות בשם הירושלמי כי האי גוונא בראש השנה יח ע"ב".[8]

בירושלמי (מגילה שם) מופיע דיון זה בעקבות דברי המשנה האומרת שכשט' באב חל בשבת, אין מקדימים את הצום, אלא הוא נדחה ליום ראשון. סיבת הדחייה היא העובדה שעיקר שריפת בית המקדש הייתה בי' באב. בבבלי (מגילה ה ע"א) הנימוק הוא שאין הצום מוקדם ליום חמישי מפני "שאין מקדימים פורענות".

דיונים אלה הם בנוגע לחורבן בית ראשון. גם בית שני נחרב בט' באב (תענית כו ע"א):

> חמשה דברים אירעו את אבותינו... בתשעה באב. נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, **וחרב הבית בראשונה ובשניה** ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר.

הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק (אור שמח, רמב"ם הל' תעניות ה, ו) כתב:

> כפי הנראה דרק במקדש ראשון, יליף מקראי דנשרף רובו בעשירי, אבל מקדש שני נשרף בתשיעי, ולכן השתא לא קבעו רק על מקדש שני, וכמו דאמרו בגמ' דילן דבט' לחודש (=תמוז) הובקעה העיר בבית ראשון, ואפילו כן לא קבעו חכמים עליו תענית רק בי"ז (=תמוז) שהובקעה בשני, ולכן לא אמר בתלמודין הטעם דמשום הכי נדחה לאחר השבת משום דבעשירי נשרף, דבבית שני לא נשרף בעשירי. ורבי יוחנן אמר על אותו דור שבבית ראשון אי הוינא התם כו', וירושלמי לטעמיה (תענית פ"ד ה"ה) דקלקול חשבונות יש כאן... ובגמ' דילן אמרו דמשום כן בט' באב חמור משום דהוכפלו בו הצרות... ולפי זה אתי שפיר מה דלא גזרו להתענות יום שלם, רק בט' באב.

---

7 הרב צבי יהודה הכהן קוק (מצות ראיה – הערות, עמ' רז) כתב שמשמעות הביטוי "בקש לעקור" לפי התירוץ הזה של תוספות הוא שרבי רצה לבטל לגמרי את מועד הצום בט' באב ולקבוע אותו בי' באב: "לפי כל עיקר יסודו וערכו של חורבן בית המקדש, בשריפת רובו של היכל בעשירי, שלא לפי התחלת השריפה שהיתה בתשיעי בידי אדם, אלא לפי המשך הסתבכות מסיבותיה העליונה שהיא בבחינת 'כי באש הצתה' [תפילת נחם]".

8 יש להעיר שקלקול החשבונות האמור בירושלמי שם הוא בנוגע לצום י"ז בתמוז, ולא בנוגע לט' באב. אך כדברינו ייתכן שלפי הרש"ש אותו עיקרון האמור בנוגע לי"ז בתמוז הוא גם בנוגע לט' באב.

לפי האור שמח, מנהגנו כיום להתענות רק בט' באב הוא בשל הסיבה שחורבן בית שני היה רק בט' באב, ולא נמשך גם בי' באב, והחורבן השני חמור יותר מהראשון, ולכן אנו מתענים רק בט' באב ולא יותר.[9]

אמנם כן, עיקר הצום כיום הוא בט' באב, אך בחלק מהקהילות נוהגים להמשיך במנהגי אבלות גם בי' באב. רבנו יעקב (טור, אורח חיים סי' תקנח) ציין את המקורות מהבבלי והירושלמי בתענית, וכתב:

> ואנו בזמן הזה תש כוחנו, ואפילו ביום כיפור שהיה ראוי לעשות מספק ב' ימים (=בגלות בשל יום טוב שני), אין אנו מספיקין, ומ"מ מנהג כשר הוא שלא לאכול בשר בליל י' ויום י', רק להשיב הנפש שיהא קרוב לעינוי.

הרב דוד אבודרהם (ספר אבודרהם, סדר תפלת התעניות) כתב שהרא"ש לא היה אוכל בשר ביום עשירי. הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תקנח) כתב:

> מנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי ויום עשירי.
> הגה: ויש מחמירין עד חצות היום ולא יותר.

הרב יואל סירקש (בית חדש שם) דייק מדברי הטור שם, שבשר אין לאכול כל יום עשירי, ומאכלים אחרים יש לאכול רק להשיב נפש. אך לא הכול הסכימו לכך. הרב דוד הלוי (טורי זהב, ט"ז שם ס"ק א) כתב שכוונת הטור היא שמעט בשר מותר לאכול על מנת להשיב נפש. הרב יוסף חיים (בן איש חי, שנה א פרשת דברים אות טו) כתב שבבגדד נוהגים לאכול בשר במוצאי הצום, אך יש גם כיום הנוהגים לצום יומיים, בט' ובי' באב.[10] באשר לט' באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון י' באב, דנים הפוסקים אם ט' באב הוא העיקר אלא שנדחה, או שבשנה זו העיקר הוא י' באב.[11]

קלקול החשבונות של הצום החמישי הוא בשאלת משמעות התאריכים של החורבן. הרב צבי יהודה הכהן קוק (שיחות, מועדים, א, עמ' 66) הסביר את דברי רבי ורבי יוחנן:

> מה ההבדל בין תשיעי לעשירי? פעולת האש מתפשטת בדרך של התפתחות. אדם מדליק ניצוץ אחד, והאש מתפשטת מכח סיבוב הסיבות. בתשיעי הופיע מעשה האדם, מעשה הלפיד ובעשירי התגלה מעשה ה'. "כי אתה ה' באש הצתה" (תפילת נחם). אצלנו נקבעה ההלכה לפי תפיסת האדם, הסתכלות על מעשה אנוש. אבל רבי ורבי יוחנן, רבותינו שבארץ ישראל המלאים מכחה הרוחני, הגיעו להסתכלות עליונה יותר, שלימה יותר, התבוננות בדברים מצד מעשה ה'.

בנוגע לחורבן בית ראשון, מהמקורות עולה שהוא החל להישרף בט' באב ועיקר שריפתו הייתה בי' באב. אין ויכוח בין החכמים על העובדות ההיסטוריות כמו באשר לצום הרביעי. והויכוח הוא כיצד יש להעריכם, וממילא מהו התאריך המרכזי לקביעת צום – ביום התחלת השריפה או ביום עיקר השריפה, או בשניהם. המחלוקת מופיעה אצל התנאים, ועל אף שנקבע שצום החמישי הוא בט'

---

9 ראה עוד בדברי הרב אריה לייב (גבורות ארי, תענית כט ע"א), שדן מדוע בכל זאת צמים כיום רק בט' באב; הרב שלמה גורן ("ארבעה תאריכים לחורבן הבית הראשון", מועדי ישראל, עמ' שנד-שנח).

10 על המנהגים השונים בזה באשר לי' באב ראה: הרב דוד דיין (התענית בהלכה, ב, עמ' תמט-תנז); הרב צבי כהן (תשעה באב שחל בשבת, עמ' קנב-קנג).

11 יש לדבר כמה השלכות: קטן שהגדיל בי' באב אם יהיה פטור מהתענית לפי שהיה קטן; אם יש לנהוג בשבת מנהגי אבלות בצנעה; אם השבוע שחל בו ט' באב נחשב כשבוע שחל בו או כשבוע לפני ט' באב. ראה: הרב צבי כהן (תשעה באב שחל בשבת, עמ' מה-נד, סג-סט, קכו-קכט).

באב, כנראה גם בשל העובדה שבית שני נשרף ביום זה, בכל זאת התפתחו מנהגים גם באשר למנהגי אבלות מסוימים, או אף צום נוסף, גם בי' באב. ישנה אפוא אי בהירות על מה בדיוק יש לצום, וכמה ימי צום, יום אחד או אף שניים, וביום השני – צום מלא או אבלות חלקית.

## ג. צום השביעי בחודש תשרי

צום השביעי הוא בשל רציחת גדליה בן אחיקם (מלכים ב כה, כב-כו):

> והעם הנשאר בארץ יהודה אשר השאיר נבוכדנאצר מלך בבל ויפקד עליהם את גדליהו בן אחיקם בן שפן... ויהי בחדש השביעי בא ישמעאל בן נתניה בן אלישמע מזרע המלוכה ועשרה אנשים אתו ויכו את גדליהו וימת ואת היהודים ואת הכשדים אשר היו אתו במצפה.

בפסוקים המקבילים (ירמיהו מא, א-ג) נאמר:

> ויהי בחדש השביעי בא ישמעאל בן נתניה בן אלישמע מזרע המלוכה ורבי המלך ועשרה אנשים אתו אל גדליהו בן אחיקם המצפתה ויאכלו שם לחם יחדו במצפה. ויקם ישמעאל בן נתניה ועשרת האנשים אשר היו אתו ויכו את גדליהו בן אחיקם בן שפן בחרב וימת אתו אשר הפקיד מלך בבל בארץ. ואת כל היהודים אשר היו אתו את גדליהו במצפה ואת הכשדים אשר נמצאו שם את אנשי המלחמה הכה ישמעאל.

לא נאמר בפסוקים באיזה תאריך בחודש השביעי רצחו את גדליה ואנשיו. כשנכתב במקרא "חודש" ביידוע – בחודש, לחודש, החודש, הכוונה פעמים רבות ליום החודש הראשון, ומכאן שרצח גדליה בן אחיקם היה בראשון לחודש השביעי, ראש השנה. אלא שהצום נדחה לג' בתשרי מאחר שאין צמים בראש השנה. כך כתב רבנו ירוחם (תולדות אדם וחוה, ספר אדם נתיב שמונה עשרה, החלק השני): "ג' בתשרי שבו ביום נהרג גדליה בן אחיקם. אמרו כי בראש השנה נהרג ונדחה תעניתו ליום חול".[12] אך בסדר עולם רבה (ליינר) פרק כו נאמר:

> בשלשה בתשרי, אחר חורבן הבית נ"ב יום, נהרג גדליה בן אחיקם בן שפן והיהודים אשר היו במצפה, ושאר הפליטה הלכה למצרים.

כך גם בתוספתא (סוטה ו, ז) שנזכרה בסוגייתנו (יח ע"ב):

> אמר רבי שמעון בר יוחאי... היה רבי עקיבא דורש... צום השביעי זה שלשה בתשרי יום שנהרג בו גדליה בן אחיקם שהרגו ישמעאל בן נתניה. ללמדך שקשה מיתתן של צדיקים לפני המקום כחורבן בית המקדש.[13] ולמה נקרא שמו שביעי? שהוא חדש שביעי.

---

12 דבריו הובאו אצל הרב יוסף קארו (טור, אורח חיים, בית יוסף סי' תקמ).

13 הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (מרומי שדה כאן), פירש שלמדו זאת מתשובת הכוהנים למשלחת מבבל: "כי צמתם וספוד בחמישי ובשביעי" (זכריה ז, ה). הרמב"ם (הל' תעניות ה, ב) נימק כך את צום גדליה: "שלישי בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ונכבית גחלת ישראל הנשארה וסיבב להתם גלותן". הרב יוסף דב סולובייצ'יק (בכה תבכה בלילה, עמ' 165-166) הסביר שכוונת הרמב"ם לומר שהתענית איננה רק משום שהבית עצמו חרב, אלא אנו אבלים גם על מותם של צדיקים ומאות אלפי תלמידי חכמים שמתו. במקרה של גדליה מותו הביא לחורבן הארץ. דברים דומים כתב הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, רמב"ם הל' תעניות שם, עמ' שסז). הרב יחיאל מיכל שורקין (בענין צום גדליה", הררי קדם, א, סי' קנה) כתב שכל עוד גדליה היה חי "היה תקוה שישובו בתשובה והיה המקדש חוזר ונבנה כבתחילה, דהשפעת הצדיק היא גדולה והוא מגן על כל הדור. אך כשגברה יד הרשעים ונהרג גדליה בן אחיקם, נגמר

מוסכם על הכול שיש לצום בג' בתשרי, אך גם כאן ישנה אי בהירות באשר לקביעת תאריך הירצחו של גדליה בן אחיקם, אם בא' בתשרי או בג' בתשרי, וזהו סוג נוסף של קלקול חשבונות.

## ד. צום העשירי בחודש טבת

כך מסופר (מלכים ב כה, א-ב; ירמיהו נב, ד- ה):

> ויהי בשנת התשיעית למלכו בחדש העשירי בעשור לחדש בא נבכדנאצר מלך בבל הוא וכל חילו על ירושלם ויחן עליה ויבנו עליה דיק סביב. ותבא העיר במצור עד עשתי עשרה שנה למלך צדקיהו.

המצור נמשך שנה וחצי. מחודש טבת בשנה התשיעית למלך צדקיהו, עד חודש תמוז בשנה האחת עשרה למלך צדקיהו.[14]

כך גם (יחזקאל כד, א-ב):

> ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי בעשור לחדש לאמר. בן אדם כתב לך את שם היום, את עצם היום הזה סמך מלך בבל אל ירושלם, בעצם היום הזה.[15]

כך פירש רבי עקיבא (תוספתא סוטה ו, ז):

---

חורבן בית המקדש וגזר נבוכדנאצר והגלה את כל העם ואז נחתם לגמרי גזר הדין של הגלות המרה והארוכה שלנו".

14 בגמרא (בבא בתרא כח ע"ב) על פי גרסת רבנו חננאל נאמר: "שהרי נביא עומד בתשע ומזהיר על אחת עשרה". (גירסה אחרת היא: "שהרי נביא עומד בעשר"). רבנו חננאל פירש: "שהרי הנביא ירמיהו עומד בתשע שנים לצדקיהו כדמפורש בספר ירמיהו ומזהיר על י"א שנה בתחילתה שילכו לגלות כדכתיב 'בעשתי עשרה שנה לצדקיהו בחודש הרביעי הובקעה העיר'". מגרסה זו ניתן להבין שמשך הזמן מתחילת המצור עד החורבן, היה שמונה עשר חודשים. מעשור לחודש העשירי בשנה התשיעית של צדקיה – שלושה חודשים, השנה העשירית – שנים עשר חודשים, ועד התשיעי לחודש הרביעי בשנה האחת עשרה לצדקיהו שבו נפרץ המצור – "שלושה חודשים, ובסך הכול שמונה עשר חודשים. ראה עוד (שם תוד"ה ודילמא, וברמב"ן בריטב"א וברשב"א). בגמרא (לא ע"א) נאמר: "אמר רבי יוחנן: ששה חדשים נתעכבה שכינה לישראל במדבר, שמא יחזרו בתשובה. כיון שלא חזרו אמר: תיפח עצמן". המהרש"א (חידושי אגדות שם) כתב: "הני ו' חדשים אינו מפורש בשום מקום מאי נינהו. ונראה לפרש דמיום שסמך מלך בבל על ירושלים דהיינו מי' בטבת עד ט' בתמוז שנבקע העיר". הרב יעקב עטלינגר (ערוך לנר, ראש השנה שם) כתב שדברי המהרש"א תמוהים מאחר שהמצור נפרץ לאחר שנה ושישה חודשים. גם הרב יוסף שלום אלישיב (הערות הגריש"א שם) כתב "דברי המהרש"א פלא". נראה ליישב בדוחק שכוונתו לומר שעד ט' בתמוז באותה שנה שרתה שכינה, אך הפריצה של החומה הייתה שנה אחר כך בתאריך זה, וכפי שהסברנו לקמן (הערה 16) את דברי מדרש תנחומא.

15 מהאמור בסופו של הפסוק: "בעצם היום הזה", למד הרב דוד אבודרהם (ספר אבודרהם, סדר תפלת התעניות): "עשרה בטבת שאינו חל לעולם בשבת אבל הוא חל לפעמים ביום ששי ומתענין בו ביום ואפילו היה חל בשבת לא היו יכולים לדחותו ליום אחר מפני שנאמר בו (יחזקאל כד, ב) 'בעצם היום הזה' כמו ביום הכפורים (ויקרא כג, כח-ל)". דברי האבודרהם הובאו על ידי הרב יוסף קארו (בית יוסף, אורח חיים סי' תקנ אות ג), שכתב: "ולא ידעתי מנין לו זה". הרב צבי אלימלך שפירא מדינוב (בני יששכר מאמרי חודש כסלו–טבת מאמר יד – ימי השובבים) כתב שי' בטבת שחל בשבת דוחה שבת כי היא "אתחלתא דפורענותא" (ע"פ תענית כט ע"א). על פי רש"י (מגילה ה ע"א ד"ה אבל זמן) והרמב"ם (הל' תעניות ה, ה) י' בטבת שחל בשבת נדחה ליום ראשון. עוד על דברי האבודרהם: הרב חיים סולובייצ'יק (חידושי הגר"ח על הש"ס, ראש השנה יח ע"ב); הרב אליהו בקשי דורון (שו"ת בנין אב, ד, סי' כא); הרב נריה גוטל ("'צום העשירי' – שחל בערב שבת ובשבת", שלמי שמחה, סי' כ).

> אמר רבי שמעון בן יוחאי: ...היה רבי עקיבא דורש... צום העשירי זה עשרה בטבת. יום שבו סמך מלך בבל את ידו על ירושלם שנאמר: "ויהי דבר ה' אלי בשנה התשיעית בחדש העשירי... בן אדם כתב לך את שם היום...".[16]

רבי שמעון בר יוחאי חלק על רבי עקיבא רבו:

> אמר רבי שמעון בן יוחאי: ...ואני אומר: צום העשירי זה חמשה בטבת, שבו באתה שמועה לבני גולה, שנאמר: "ויהי בשתים עשרה שנה בעשירי בחמשה לחדש לגלותינו בא אלי הפליט" (יחזקאל לג, כא). ושמעו ועשו יום שמועה כיום שריפה.
> והלא זה ראוי ליכתב ראשונה, למה נכתב באחרונה? להסדיר חדשים כסדרן. ורואה אני את דברי מדברי רבי עקיבא. שרבי עקיבא אומר על ראשון אחרון ועל אחרון ראשון, ואני אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון.

רבי שמעון בר יוחאי לא קיבל את הסברו של רבי עקיבא שצום העשירי הוא עשרה בטבת, מאחר שמבחינה כרונולוגית, צום העשירי היה צריך להיות מוזכר ראשון, לפני הצומות האחרים. צום זה נקבע לפי רבי עקיבא על תחילת המצור על ירושלים ואם כך סדר הצומות בפסוק היה צריך להיות כך: צום העשירי – תחילת המצור על ירושלים, צום הרביעי – פריצת חומת ירושלים, צום החמישי – חורבן המקדש, צום השביעי – רצח גדליה בן אחיקם ואנשיו. כיון שכך פירש רבי שמעון בר יוחאי שצום העשירי הכוונה לה' בטבת, היום שבו הגיעה השמועה לבבל על חורבן בית המקדש, כחמישה חודשים אחרי שריפתו.[17] את יום הגעת השמועה לבבל הם קבעו כיום אבל. בגמרא (יח ע"ב) הובאו דברי רבי שמעון בר יוחאי הללו, ושם נוסף בשמו: "אלא שהוא [רבי עקיבא] מונה לסדר חדשים, ואני מונה לסדר פורעניות". לפי רבי שמעון בר יוחאי סדר הצומות בפסוק בזכריה מסודר גם על פי לוח השנה וגם על פי סדר כרונולוגי נכון.

---

16 במדרש תנחומא (פרשת תזריע סי' ט) נאמר: "מהו 'ולא יגורך רע' (תהלים ה, ה)? שאין שמו של הקדוש ברוך הוא מיחל על הרעה, חוץ משני דברים שיחל הקדוש ברוך הוא שמו עליהם". אחד מהם הוא: "טובה גדולה עשה עם ישראל כיצד שבעשרה בטבת היו ראויין ישראל לגלות מירושלים, שכן הוא אומר 'בן אדם כתב לך את שם היום הזה בעצם היום הזה' (יחזקאל כד, ב). מה עשה הקדוש ברוך הוא? אמר אם יוצאין עכשיו בצנה הם מתים, מה עשה המתין להם והגלה אותם בקיץ הוא שהנביא אומר 'אסוף אסיפם נאם ה'' (ירמיהו ח, יג) ואין 'אסוף אסיפם' אלא גלות שנאמר 'אסוף אאסוף יעקב כלך' (מיכה ב, יב) והמתין להם עד הקיץ ואח"כ הגלה אותם, וזה שנאמר 'וישקוד ה' על הרעה' (דניאל ט, יד), הוי אומר אף זה טובה". אין מדובר על הקיץ שהיה באותה השנה שבה החל החורבן שהרי הוא היה בקיץ שבשנה שאחריה. המסר במדרש הוא שהקב"ה הגלה אותם בימות הקיץ. על מדרש זה ראה: הרב צדוק הכהן מלובלין (פרי צדיק – ויקרא, לחג הפסח, כב).

17 אין פלא שהשמועה על חורבן המקדש הגיעה לבבל רק לאחר כחמישה חודשים. גם בארץ ישראל הגיעה השמועה על חורבן בית המקדש בזמן מאוחר יחסית גם למקומות קרובים לירושלים. כך נאמר (ירמיהו מא, ה): "ויהי ביום השני להמית את גדליהו ואיש לא ידע. ויבואו אנשים משכם משלו ומשמרון שמנים איש מגלחי זקן וקרעי בגדים ומתגדדים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה'". בחודש תשרי, קצת פחות מחודשיים מאז החורבן, באים יהודים משכם, משילה ומהשומרון להביא מנחה למקדש. רש"י (ירמיהו שם) פירש: "להביא בית ה' – כשנסעו מביתם לא היו יודעים בחורבן הבית, ובדרך שמעו וקרעו בגדיהם וגלחו זקנם". הרד"ק (ירמיהו שם) כתב כדברי רש"י, והוסיף: "ותימה הוא, מן החדש החמישי שחרב הבית עד החדש השביעי, איך לא שמעו בשילו ובשכם ובשמרון כי נלכדה ירושלם וחרב הבית וגלו ישראל ממנה? ויש לפרש כי שמעו בכבוש ירושלם ובגלות ישראל ממנה, אבל חשבו כיון שהשאיר נבוזראדן דלת הארץ, השאיר גם בית המקדש, שלא נתצו ושרפו כלו או מקצתו שיקריבו הנשארים בארץ קרבנותיהם. וכיון ששמעו בדרך שנשרף בית ה' קרעו בגדיהם, ושמעו גם כן כי מלך בבל הפקיד גדליה בארץ, והיו באים אליו". מפסוק זה למדו בירושלמי (מועד קטן ג, ז): "אחד ששמע שחרבה ירושלם, ואחד הרואה את ירושלם בחרבנה, חייב לקרוע". ראה גם (מועד קטן כו ע"א; רמב"ם הל' אבל ט, י). במובן אחר יום הגעת השמועה לתושבי השומרון על חורבן בית המקדש נקבע כיום צום.

רבי עקיבא סבר שבפסוק נכתבו הצומות על פי סדרם בלוח השנה ולא לפי סדר ההתרחשות, ורבי שמעון בר יוחאי סבר שהם נכתבו גם על פי סדר התרחשות האירועים בעת חורבן הבית.[18]

במדרש ההלכה (ספרי דברים פיסקא לא) ובירושלמי (תענית ד, ה) מוצגת מחלוקתם במישור אחר:

> רבי שמעון בן יוחיי אומר... היה רבי עקיבה דורש... צום העשירי זה עשרה בטבת... ואני אומר צום העשירי הוא יום החמישי. **אלא שביהודה מתענים על המעשה, ובגולה על השמועה**. שנאמר: "ויהי בשתים עשרה שנה בעשירי בחמשה לחודש לגלותינו בא אלי הפליט" (יחזקאל לג, כא). ושמעו ועשו יום שמועה כיום שרפה. ודברי רואה אני מדבריו.

על פי הספרי והירושלמי, לא סדר הפסוק על פי לוח השנה ולא סדרם הכרונולוגי של התרחשות האירועים בחורבן עומדים במוקד העניין, אלא השאלה אם מתענים על מעשה – חורבן המקדש וירושלים בידי הגויים או על השמועה שבאה אל הגולים לאחר החורבן. האם על מה שעשו הגויים לירושלים ולמקדש, או על מה שמעשיהם גרמו לנו והשפיעו עלינו. כמו כן, נראה שיש הבדלי מנהגים בין ארץ ישראל לבין בבל בתאריך הצום בחודש העשירי, ולא רק באותה שנה שבה הגיעה אליהם השמועה.

קלקול החשבונות באשר לצום העשירי הוא המחלוקת על מה נקבע הצום: על המעשה – חורבן הבית הראשון, או על השמועה – שנחרב הבית הראשון,[19] ובאיזה תאריך בחודש צמים.[20]

## סיכום

"קלקול חשבונות" נאמר במקורו בנוגע לצום הרביעי. מתי נפרץ המצור בבית ראשון. אך נראה שקלקול החשבונות של המלך – הקב"ה, ואצל הבן – עם ישראל, הוא בנוגע לכל הצומות שנזכרים בפסוק בזכריה. בנוגע לכל אחד מהם קיים חוסר בהירות על מה יש לצום, או באיזה יום בחודש היה ראוי ונכון לקבוע את הצום.

---

18 כך פירש רש"י שם בד"ה אלא שהוא מנה לסדר חדשים: "ואמר שלא הקפיד המקרא אלא על סדר החדשים, לכך מנה תמוז קודם לטבת, ואני מונה אף לסדר פורענות". וכן פירש הריטב"א שם.

19 הרב אברהם די בוטון (לחם משנה, הל' תעניות ה, ב) שאל מדוע לא קבעו צום על יום המצור של בית שני, "היו לנו לשנותו ליום אשר סמך צר ידו על העיר בחרבן בית שני דחמיר לן?" כפי שקבעו את י"ז בתמוז על פריצת המצור של בית שני. תשובתו: "י"ל דשאני הכא דהכל היה בחדש אחד ואין קפידא לשנותו בין ט' ל"ז, אבל התם הזמנים חלוקים".

20 הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, מצוה שא, ז) כתב שאין תאריך קבוע לצומות, כי בפסוק יש התייחסות רק לחודש "צום הרביעי וצום החמישי וצום העשירי". הוכחתו היא מסוגייתנו, מכך שרבי עקיבא ורבי שמעון חלקו ביניהם על התאריך של הצום העשירי. "וקשה דהם היו תיכף לאחר חורבן כידוע, ומאי פליגי פוק חזי מה עמא דבר ומה היו עושין בבית שני דאז היה ששון ושמחה באיזה יום היו עושין, ובבית שני היו תנאים בית שמאי ובית הלל ויתר מקבלי התורה והיאך שכחו הדבר? ... נראה לי ברור דאם לא התענה באותו יום, חיוב גמור עליו להתענות יום אחר בחודש הזה כדי לצאת מצות דברי קבלה ואיזה יום שמתענה יצא ידי דברי קבלה על כל פנים". הרב יצחק שילת ("צום העשירי", במסילה העולה, עמ' קנח-קס) הציע תשובה אחרת לשאלת המנחת חינוך ולפיו בזמן גלות בבל צמו הכול את צום העשירי באותו תאריך, וכשנבנה הבית השני הפסיקו לצום. לקראת סוף ימי הבית השני, מתקופת הורדוס, חזרו לצום והיו מבוכה או מנהגים שונים בעניין התאריך. נראה לומר שפשט הפסוק הוא יום הצום שנקבע בחודש הרביעי, וכן יום הצום שנקבע בחודש החמישי וכו', יהיו לששון ולשמחה. אין משהו מיוחד בכל החודש בשל הצום שהיה בו.

צום הרביעי – יום פריצת החומה בבית ראשון. יש מחלוקת בין התלמודים באיזה תאריך אירע הדבר, בט׳ בתמוז או בי״ז בתמוז. מוסכם שי״ז בתמוז הוא יום פריצת החומה בבית שני. הצום כיום בי״ז בתמוז הוא בעיקרו על פריצת החומה בבית שני, שהוא החמור יותר.

צום החמישי – יום שריפת המקדש. מוסכם שבית ראשון החל להישרף בט׳ באב ועיקר שריפתו הוא בי׳ באב. בין התנאים ישנה מחלוקת באיזה תאריך היה ראוי לקבוע את הצום: בט׳ באב, בי׳ באב, או בשניהם. המנהג כיום לצום בט׳ באב.

צום השביעי – רצח גדליה בן אחיקם, לאחר חורבן בית ראשון. המנהג הוא לצום בג׳ בתשרי, אך ישנה מחלוקת אם רציחתו הייתה בא׳ בתשרי והצום נדחה לג׳ בתשרי מאחר שאין צמים בראש השנה, או שרציחתו אכן הייתה בג׳ בתשרי.

צום העשירי – לפי רבי עקיבא צמים בי׳ בטבת, היום שבו החל המצור על ירושלים בבית ראשון. לפי רבי שמעון בר יוחאי צום העשירי הוא ה׳ בטבת, היום שבו הגיעה השמועה על שריפת המקדש לבבל. אמנם היום צמים בי׳ בטבת, אך בעבר היה נהוג בבבל להתענות בה׳ בטבת.